

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut Mezinárodních studií

Bakalářská práce

2015

Adéla Misařová

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut Mezinárodních studií

Adéla Misařová

Konec česko-německého soužití na Liberecku

Bakalářská práce

Praha 2015

Autor práce: **Adéla Misařová**

Vedoucí práce: **Prof. PhDr. Jaroslav Kučera, CSc.**

Rok obhajoby: 2015

Bibliografický záznam

MISAŘOVÁ, Adéla. *Konec česko-německého soužití na Liberecku*, Praha, 2015. 35 normostran. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí bakalářské práce Prof. PhDr. Jaroslav Kučera, CSc.

Abstrakt

Liberec sehrával významnou roli v česko-německých vztazích již od roku 1918, kdy byla vytvořena provincie Deutsch Böhmen. Za druhé světové války pak jeho význam ještě vzrostl, neboť se stal hlavním městem Sudetské župy a je také znám jako rodiště Konrada Henleina. Ve městě žilo na konci války podle odhadů 80 % německých obyvatel a tento fakt ovlivnil jak průběh osvobození, tak i následné odsunové akce. Osvobození nebylo na Liberecku očekáváno s nadšením, jako tomu bylo v jiných městech mimo pohraničí. Bylo spíše charakterizováno zmatkem, nejistotou a strachem před sovětskou armádou, která se mstila německým zajatcům za válečná příkoří. Osvobození znamenalo pro Liberec konec bezmála sedmi let německého útlaku, nicméně nebylo oslavováno. Mnoho Němců odcházelo z města ještě za války, včetně velké části nacistického vedení. Naopak sem přicházeli navrátilci z války - lidé, jež se po obsazení Sudet přestěhovali do vnitrozemí a dále ti, kteří s Libercem neměli nic společného a jen zde chtěli začít nový život. Situace byla velmi nepřehledná a počty obyvatel a jejich národnostní složení uvádí literatura často odlišně. Zajímavé je dále také sledovat, jaké aspekty vedly k tomu, že se různá města v Československu postavila ke stejnému problému naprosto odlišným způsobem.

Abstract

Liberec played an important role in Czech-German relations since 1918, when the province Deutsch Böhmen was created. Its importance grew even further during World War II as it became the capital of the Liberec Sudeten and it was also highly known as the birthplace of Konrad Henlein. In the city, there lived an estimated 80% of the German population at the end of the war, and this fact influenced the course of both liberation and the subsequent expatriation actions. Liberation was not expected with enthusiasm at all, as was the case in inland cities. It was rather characterized by confusion, uncertainty and fear of the Soviet Army, which was getting revenge for Germans of war injustice. The liberation meant the end of nearly seven years of German oppression, however, it was not celebrated. Many Germans were leaving the city during the war, including a large part of the Nazi leadership. Conversely, three main groups of people were coming back to the city: the returnees came here from the war, people who moved after the occupation to inland and also people who had nothing to do here and just wanted to start a new life. The situation at the time was very confusing and literature often presents population and its ethnic composition differently. Considering the large number of German population, the post-war expulsion was extremely large, but there were no massacres in comparison with example of the "death march" in Brno. It is also interesting to watch what aspects led to the fact that these two cities approached the same issue in very different ways.

Klíčová slova

Liberec, Němci v Liberci, Konec války, Osvobození 1945, „Divoký“ odsun

Keywords

Liberec, Germans in Liberec, The end of the Second World War, Liberation 1945, „wild“
Expulsion of Germans

Rozsah práce:

62 835 znaků.

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne Adéla Misařová.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu bakalářské práce panu Prof. PhDr. Jaroslavu Kučerovi, CSc. za jeho cenné rady, podnětné připomínky a vstřícnost během přípravy této práce.

Institut mezinárodních studií

Teze bakalářské práce

Jméno: Adéla Misařová

E-mail: misarova.adela@gmail.com

Semestr: III

Akademický rok: 2013/2014

Název práce: Zničení česko-německého soužití na Liberecku

Předpokládaný termín dokončení: VI. semestr, 2014/2015

Vedoucí bakalářského semináře: PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D.

Zdůvodnění výběru tématu práce: Pro téma „Zničení česko-německého soužití na Liberecku“ jsem se rozhodla zejména z důvodu velmi malé reflexe česko-německých dějin v tomto regionu. Druhým hlavním důvodem je odlišný průběh osvobození a vyhnání v Liberci oproti jiným městům, jako je na příklad Brno nebo Olomouc.

Předpokládaný cíl: Cílem mé práce je podat komplexní obraz o průběhu posledních válečných a poválečných událostí na Liberecku, včetně tzv. „divokého odsunu“. Dále bych ráda zodpověděla otázku „Jakým způsobem se změnil život v Liberci bezprostředně po konci války?“. Za zajímavé také pokládám určité rozdíly v situacích v dalších československých městech, jež tehdy nebyly součástí Sudet, a proto si tato práce rovněž klade za cíl je analyzovat (konkrétně na příkladu Olomouce a Brna).

Základní charakteristika tématu: Liberec sehraval významnou roli v česko-německých vztazích již od roku 1918, kdy byla vytvořena provincie Deutsch-Böhmen a za druhé světové války pak jako centrum Sudetské župy a rodiště Konrada Henleina. Ve městě žilo před koncem války odhadem 82% německých obyvatel a tento fakt výrazně ovlivňoval jak osvobození města (regionu), tak i odsunové akce. Osvobození sovětskou armádou nebylo na Liberecku očekáváno s nadšením. Mezi lidmi panovaly spíše obavy, neboť se rychle šířily zvěsti o chování sovětských vojáků k německým zajatcům. Přesto, že v regionu žila většina německého obyvatelstva a poválečný odsun byl, co se počtu odsunutých týká, markantní, není Liberecko nechvalně známé takřka žádnými masakry.

Institut mezinárodních studií

Teze bakalářské práce

Předpokládaná struktura práce: V úvodu své práce bych ráda nejprve představila Liberec jako německé město a zároveň jako centrum dění v severních Čechách za druhé světové války. Stať se bude týkat období od začátku roku 1945, kdy se na Liberecku začaly zřizovat střediska a tzv. sběrné tábory pro zahraniční uprchlíky do listopadu 1945, kdy proběhl poslední transport německého obyvatelstva z regionu v rámci „divokého“ odsunu. Ráda bych v této souvislosti zmínila na příklad revoluční gardy, osvobození Liberce a kapitolu věnovanou antifašistům. Teritoriálně se zaměřím na dnešní okres Liberec (včetně měst Frýdlant a Stráž nad Nisou).

Základní literatura:

- Tomáš Staňek- Odsun Němců z Československa
- Adrian von Arburg- Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí
- Josef Bartoš- Historiografie okupovaného pohraničí českých zemí 1938-1945
- Roman Karpaš a kol. - Kniha o Liberci
- Sarah Schroll-Schneider a kol. -Sudetské příběhy
- Walter Koschmal, Marek Nekula- Češi a Němci
- Hans Brabetz- Jeschken- Iser Jahrbuch
- Josef V. Scheybal, Jana Scheybalová- Lidová kultura severních Čech
- Václav Kural a kol. - Studie o sudetoněmecké otázce

Podpis studenta a datum:

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

1. Úvod.....	2
1. 1. Základní charakteristika tématu	2
1. 2. Terminologie	3
1. 3. Úvodní hypotézy	4
1. 4. Pracovní postup	6
1. 5. Rešerše literatury	7
2. Německá historie Liberce.....	9
2. 1. Liberec do odtržení pohraničí v roce 1938	9
2. 2. Liberec jako hlavní město Reichsgau Sudetenland	10
3. Konec války na Liberecku.....	12
3. 1. Politika nacistického vedení města na konci války	12
3. 2. Reakce německého obyvatelstva na konec války.....	13
3. 3. Reakce českého obyvatelstva na konec války.....	14
4. Osvobození Liberce	15
4. 1. Poslední válečné operace	15
4. 2. Liberec po osvobození	16
4. 3. Protiněmecká nařízení.....	17
4. 4. Revoluční nebo rabovací gardy?	18
5. Vyhnání Němců z Liberecka	20
5. 1. Odsun Němců z Československa- historický úvod	20
5. 2. Vyhnání Němců z Liberecka.....	21
5. 2. 1. Oblastní sběrné středisko Liberec	23
5. 2. 2. Antifašisté	24
5. 2. 3. Mimořádný lidový soud v Liberci.....	25
6. Odlišný průběh vyhánění a zacházení s Němci	27
6. 1. Osvobození Brna a vyhnání Němců	27
6. 2. Osvobození Olomouce a vyhnání Němců.....	28
7. Závěr	30

1. Úvod

1. 1. Základní charakteristika tématu

Na území dnešního Liberce žili takřka v poklidu Češi a Němci po staletí a společně tak utvářeli dějiny města. K prvním větším konfliktům mezi nimi začalo docházet až v druhé polovině 19. století, kdy obě národnostní skupiny poprvé ve své historii sledovaly zcela odlišné a vzájemně neslučitelné cíle.¹ Později sehraval Liberec velmi významnou roli v česko-německých vztazích, a to již od roku 1918, kdy byla německými nacionalisty vytvořena provincie Deutsch-Böhmen. Za druhé světové války pak Liberec nechvalně proslul jako hlavní město Sudetské župy a rodiště Konrada Henleina. Město bylo důležité i pro německou menšinu v českých zemích, neboť se mělo stát jakýmsi hlavním městem sudetských Němců, kam měly být přeloženy vysoké školy z Prahy.

Před koncem druhé světové války žilo v Liberci odhadem 80% německých obyvatel a tento fakt výrazně ovlivňoval jak osvobození města, tak i odsunové akce. Osvobození sovětskou armádou, o kterém se mluvilo již za války, nebylo na Liberecku očekáváno s nadšením. Mezi lidmi panovaly spíše obavy, neboť se rychle šířily zvěsti o chování sovětských vojáků k německým zajatcům. Konec války byl však nevyhnutelný, což si začali uvědomovat i političtí činitelé z řad německých národních socialistů. Konrad Henlein uprchl z města v tentýž den, kdy v novinách *Die Zeit* vyšla promluva k občanům, aby zachovali klid a víru v konečné německé vítězství.

Liberec byl osvobozen 9. května, kdy do města vstoupila první sovětská vojska. Ještě několik měsíců po něm ale převládal u českých Liberečanů odpor ke všemu německému a širiteli tohoto vyhroceného nacionalismu byli jak prostí občané, tak i političtí představitelé. Toto je však společný a hrůzami války a německého útlatku odůvodnitelný činitel pro drtivou většinu regionů v Československu. Během období tzv. vyhánění, tedy od května do podzimu 1945, bylo z Liberecka vysídleno zhruba 50 tisíc Němců. Vyhánění byli jednak Němci, kteří do města přišli po okupaci a jednak ti, jejichž rodiny zde žily již po několik generací. Přes skutečnost, že v regionu žila většina německého obyvatelstva a poválečný odsun byl, co se počtu odsunutých týká, markantní, není Liberecko tolik známé případy kruté pomsty, jako například Brno nebo Postoloprty.

Práce „*Konec česko-německého soužití na Liberecku*“ byla napsána zejména z důvodu malé reflexe česko-německých dějin na Liberecku, přestože jde o podstatnou kapitolu

¹ Adrian von Arburg, Tomáš Staněk, eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951, Dokumenty z českých archivů. Díl 1.* (Středokluky: Zdeněk Husa, 2010), 71-73.

z historie regionu. V Liberci je dodnes k vidění řada památek a staveb, o kterých v současnosti jen málokdo tuší, že by stěží vznikly bez iniciativy německých obyvatel.²

1. 2. Terminologie

Pro účely této práce bych ráda sjednotila množství termínů, jež se používají pro události, odehrávající se v posledních válečných dnech a po skončení války. Odchod Němců z Československa je dodnes napříč Českem i Německem nazýván odlišně. Používají se pojmy jako transfer německého obyvatelstva, nucené vysídlení, divoký odsun, vyhnání, vyhánění, ale i etnická čistka³. Většina z těchto slov je různým způsobem emociálně zabarvena, což je dáno tím, na jakém místě a jaká skupina lidí jej používá. V německy hovořícím prostoru se používá mimo jiné i „die wilde Vertreibung“, v českém překladu divoké vyhnání, což je termín, který nastiňuje jednu z možných německých perspektiv na danou problematiku. Toto pojmenování totiž poukazuje na nepravdivou a zavádějící skutečnost, že odchod německého obyvatelstva ve výše zmíněné době byl vynucený jen českou stranou, neměl podporu západních spojenců a že nebyl postaven na žádném právním základu. Oproti tomuto tvrzení však stojí fakt, že prezident E. Beneš již v letech 1942/1943 měl v rukou předběžný souhlas spojenců s uskutečněním poválečného transferu německého obyvatelstva.⁴ Definitivně pak byl tento požadavek uznán na základě Postupimské dohody z přelomu července a srpna 1945. Odsun Němců z Československa byl tedy mezinárodně právně zakotven. Výše zmíněné termíny jsou citově zabarveny, nicméně je třeba si uvědomit, že toto zabarvení je vzhledem ke konkrétním a často tragickým subjektivním zkušenostem určitých osob, odůvodnitelné.

Pojmenování, které se v historických tuzemských pracích vyskytuje nejčastěji, je „odsun“ a i já ho v rámci této práce na některých místech používám. Jedná se však spíše o *terminus technicus*, jenž může evokovat jakýsi obyčejný právní úkon, nicméně jasně neodlišuje nucené vysídlování německého obyvatelstva, které probíhalo od května do podzimu 1945 od mezinárodně dohodnutého transferu, k němuž došlo od ledna do listopadu 1946. Aby bylo pro čtenáře patrné, která ze dvou etap je v práci myšlena, bude dobré je

² Na příklad dvě vily (čp. 127 a 129) v Klášterní ulici 16, jež byly navrženy architektem Ernstem Schäfrem a postaveny v roce 1905. Následujícího roku během rozsáhlé výstavy českých Němců (Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906) představovaly soudobé trendy dobové obytné architektury. Kombinují prvky secese a baroka. Od konce výstavy dodnes slouží jako nájemní domy.

³ Označení událostí termínem „etnická čistka“ budí zejména z české strany negativní emoce. Adrian von Arburg uvádí, že je to tím, že lidé mají tendenci si tento pojem spojovat s genocidou, tedy systematickým vyvražďováním určitého etnika, náboženské, nebo národnostní skupiny. Etnická čistka však podle něj znamená cílené přesídlení konkrétního etnika z daného území a k tomu v poválečném Československu došlo.

⁴ Adrian von Arburg, Tomáš Staněk, eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951, Dokumenty z českých archivů. Díl 1.* (Středokluky: Zdeněk Husa, 2010), 209.

v názvosloví odlišit. Také Česko-německá deklarace z roku 1997 tyto dvě fáze rozlišuje. O té první hovoří jako o „vyhánění“ a o druhé jako o „nuceném vysídlení“ nebo „nuceném odsunu“.⁵ Ráda bych tuto terminologii Česko-německé deklarace převzala. Pokud v práci zmíním „odsun“, jedná se o období od května 1945 do listopadu 1946 a pokud „vyhánění“ či „vyhnání“, je tím myšlen časový úsek od května do podzimu 1945. Ráda bych také uvedla, že se v této práci nedopouštím žádných soudů dané problematiky.

Geograficky je pro tuto práci potřeba odlišit území dnešního okresu Liberec a okresu Liberec během 2. světové války, neboť se jedná o rozlohou rozdílné celky. Pokud tedy bude v textu zmiňován Liberec, musí být zřejmé, jakého území se to týká. Do dnešního okresu Liberec se započítává i tehdejší okres Frýdlant, město Český Dub a jeho okolí a některé menší obce tehdejších okresů Česká Lípa a Jablonné.⁶ Všechny číselné údaje, jež budou v práci uvedeny v souvislosti s Libercem, se týkají pouze tehdejších rozměrů okresu Liberec, čili okresu bez výše zmíněných oblastí. Ve velké míře totiž tyto údaje pocházejí z dobových pramenů.

1. 3. Úvodní hypotézy

Politika národních socialistů byla v Liberci, stejně jako v celém okupovaném Československu, velmi tvrdá a žádným způsobem nezohledňovala zájmy českých obyvatel. Přesto se výrazně liší průběh jednotlivých osvobozovacích akcí napříč československými městy. Situace se v jednotlivých částech Československa odlišovaly pochopitelně i chováním osvobozeneckých armád, které přicházely postupně. S blížícím se koncem války rostl i strach německého obyvatelstva, naopak česká menšina začínala být stále více slyšet. Osvobození se bohužel ani tady neobešlo bez násilí a křivd spáchaných na Němcích a otázkou je, kdo za ně byl odpovědný a jaké měl motivy. Páchali tyto excesy více příslušníci sovětské armády, nebo Češi (zastoupeni zejména tzv. Revolučními gardami), toužící po odplatě?

Liberec bylo vždy město více německé než české a národnostní napětí se zde stupňovalo již od druhé poloviny 19. století. Pocházel odtud také říšský komisař pro sudetoněmecké otázky Konrad Ernst Eduard Henlein, jehož matka Hedwiga Henlein (rozená Dvořáčková) byla českého původu.⁷ Na druhou stranu však v té době žila v Liberci rovněž

⁵ Adrian von Arburg, Tomáš Staněk, eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951, Dokumenty z českých archivů. Díl 1.* (Středokluky: Zdeněk Husa, 2010), 298-300. + Česko-německá deklarace.

⁶ Magdaléna Bittnerová, *Odsun Němců z Liberecka a situace Němců na Liberecku ve stínu odsunu* (Liberec: Gymnázium a SPgŠ Jeronýmova, 2000), 18.

⁷ Roman Karpaš et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 381.

významná česká menšina - významná nikoli co do počtu (městská čtvrť s nejsilnějším zastoupením českého obyvatelstva byl v roce 1930 s 52 procenty Horní Růžodol), ale pro svůj kulturní a politický význam. Zároveň se Liberec také nacházel v sousedství několika oblastí, které byly osídleny převážně českým obyvatelstvem (např. Česko-dubsko)⁸. Mohla mít tato skutečnost vliv na poměrně „klidný“ průběh vyhánění Němců? A jaké další aspekty přitom hrály roli?

V rámci vyhánění Němců bylo z Liberce odsunuto na 50 tisíc osob, z hlediska demografického šlo tedy o proces velmi rozsáhlý. Z jakého důvodu ale není Liberec nechvalně známý masakry jako jiná města s výrazným počtem německého obyvatelstva? Několik možných aspektů, jež tomu mohly dopomoci, se pokusím ukázat na příkladu dvou dalších měst - Brna a Olomouce. Osvobození těchto metropolí a charakter následného vyhánění Němců se v mnohých hlediscích liší od Liberce. V případě vyhánění a zacházení s Němci zde roli mohl hrát nejen počet německého obyvatelstva v daném městě, ale rovněž i nově ustavená politická správa.

Tato práce se také snaží přinést odpověď na otázku: „Jakým způsobem se změnil život Liberečanů po konci války?“. Vzhledem k ohromnému počtu vyhnáných obyvatel lze předpokládat, že situace ve městě byla první měsíce velmi chaotická. Bylo zde velké množství opuštěných budov, městská správa a stejně tak soukromé podniky postrádaly kvalifikované zaměstnance a otevřená byla i otázka nového vlastnictví původně německého majetku. Dále jsou sledovány nejen osudy sudetských Němců, kteří museli město opustit okamžitě, ale také těch, kteří byli obviněni ze spolupráce s národními socialisty a čekali na soudní řízení. Vzhledem k německé správě města během války, by nebylo překvapivé, pokud by zejména bývalí výše postavení Němci využívali všemožných známých, aby unikli restriktivním opatřením. I tato problematika bude v dalším textu nastíněna.

Vedle popisu konce války na Liberecku a první fáze odsunových akcí bude cílem této bakalářské práce zodpovědět položené otázky a potvrdit, či vyvrátit výše zmíněné hypotézy.

⁸ Magdaléna Bittnerová, *Odsun Němců z Liberecka a situace Němců na Liberecku ve stínu odsunu* (Liberec: Gymnázium a SPgŠ Jeronýmova, 2000), 5.

1. 4. Pracovní postup

Hlavním záměrem je podat komplexní obraz o průběhu posledních válečných a prvních poválečných událostí na Liberecku, včetně vyhánění, jakožto důležitého mezníku v dějinách města. Pozornost bude jednak věnována reakci českého obyvatelstva na blížící se konec války a jednak osudům sudetských Němců (předtím než opustili republiku). V této souvislosti bude popsána situace těch, kteří čekali na odsun v internačních táborech na Výstavišti a ve Stráži nad Nisou.

První kapitola statě (2.) je věnována historickému úvodu. Je zde krátce představena několik set letá historie Liberce jakožto německého města. V této části je kladen velký důraz na významnou úlohu Liberce pro severní Čechy během druhé světové války.

Druhá kapitola (3.) pojednává o konci války na Liberecku. Jejím cílem je popsat situaci ve městě před koncem války. Německá prohra začínala být zřejmá již od začátku roku 1945. V téže době se na Liberecku ale také začaly zřizovat střediska a tzv. sběrné tábory pro zahraniční uprchlíky. Poslední válečné týdny byly tedy charakterizovány strachem, jenž byl navíc přiživován pohledem na uprchlíky, kteří přicházeli do města v tzv. pochodech smrti. V této kapitole představuji nacistickou politiku v posledních válečných dnech, která byla vedena velmi rozhodně, a to i přes blížící se německou prohu. V dalších částech jsou pak popsány reakce českých a německých obyvatel města na brzký konec války.

Třetí kapitola (4.) se zabývá osvobozením Liberce sovětskou armádou. Cílem této kapitoly je představit čtenářům průběh osvobození a následný chaos a nejistotu Němců z budoucnosti. Když přišlo osvobození, nebylo obyvateli města oslavováno. Němci se ve strachu před ruskou armádou dokonce často schovávali ve svých domovech. Po setmění bylo nebezpečné se pohybovat venku. Ve městě krátce po válce navíc operovalo několik revolučních gard, jejichž prvotním úkolem bylo dohlížet na pořádek ve městě. Tyto gardy jsou však naopak známé jako rabovací a jejich příslušníci bývají některými autory označováni za hlavní viníky útoků na německé obyvatelstvo bezprostředně po válce. V práci je jim věnována samostatná podkapitola.

Cílem čtvrté (5.) kapitoly je podat komplexní obraz o průběhu prvních odsunových akcí v Liberci. Začíná uvedením do problematiky odsunu v rámci Československa a přechází k vyhánění Němců z Liberce, které probíhalo od května do podzimu 1945. Kapitola se zabývá nejen samotným procesem vyhánění, ale i dalšími událostmi, jež se ve městě udály ve výše zmíněném období. V této souvislosti je pozornost věnována Oblastnímu sběrnému středisku

Liberec, antifašistům, kteří měli představovat výjimku v odsunu, a v neposlední řadě Mimořádnému lidovému soudu a důležitým případům, které řešil.

Poslední kapitola (6.) si klade za cíl porovnat situaci v Liberci se situací ve dvou vnitrozemských městech, která nebyla součástí Sudet- Brno a Olomouc. Vždy je nejprve představena situace na konci války v daném městě a následné vyhánění Němců s důrazem na odlišnosti oproti Liberci. Věnuji se zde několika základním aspektům, které zapříčinily, že osvobozovací akce a zacházení s Němci probíhaly v těchto městech odlišně.

1. 5. Rešerše literatury⁹

Druhá světová válka a následné vyhánění Němců je dnes, po takřka 70 letech, často zpracovávaným tématem. Pokud však nepočítáme studentské práce, tak se tomuto tématu v přímé souvislosti s Libercem příliš publikací nevěnuje. Zdroje je v zásadě možné rozdělit do čtyř skupin. Tu největší představují publikace, jež se tématu věnují okrajově v rámci česko-německých dějin. Z největší části jde o literaturu, která zkoumá problematiku jednak první fáze odsunu Němců v rámci celého Československa a jednak obecně vývoj česko-německých vztahů od 19. století. Severočeského regionu, potažmo Liberce, se tedy tyto zdroje dotýkají jen částečně. Druhou skupinu představují studentské práce a třetí dobový tisk. Samostatnou skupinu pak tvoří jedna publikace a to sedmisetstránková *Kniha o Liberci*¹⁰ Romana Karpaše a kolektivu, vydaná v roce 2004, jež mapuje historii Liberce od doby jeho založení. Považuji ji za klíčovou publikaci, neboť se velmi podrobně věnuje tématu konce války ve městě a následného vyhánění Němců. Takřka den za dnem sleduje události předcházející konci války i ty, po něm následující, přičemž vychází z důkladně prostudovaných dobových pramenů (nejrůznějších dokumentů vyhlášek, článků v tisku a fotografií). Největší její přínos lze vidět ve snaze zprostředkovat čtenářům málo známá fakta o dění v Liberci v období kolem konce války.

Z literatury, jež se tématu dotýká jen z části, je pro tuto práci nejdůležitější edice dokumentů *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí*¹¹ od historiků Adriana von Arburga a Tomáše Staňka. Na základě studia dokumentů z českých archivů zprostředkovávají konkrétní kauzy, na příklad příslušníků revolučních gard, jakožto i čísla vyhnaných Němců

⁹ Tato kapitola představuje pouze stěžejní publikace a periodika pro tuto práci.

¹⁰ Roman Karpaš et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004).

¹¹ Adrian von Arburg, Tomáš Staňka, eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951, Dokumenty z českých archivů*. Díl 1. a 2. (Středokluky: Zdeněk Husa, 2010).

v prvních poválečných měsících. Tyto knihy mi zaprvé poskytly základ pro porozumění problematice odsunu a zadruhé pro statistické údaje.

Jak již bylo zmíněno výše, autorka vychází částečně také z poznatků získaných ze studentských prací, zejména pak z práce Magdalény Bittnerové *Odsun Němců z Liberecka a situace Němců ve stínu odsunu*¹². Ta byla napsána v letech 2000-2001. Publikace se jako jediná z použitých citovaných zdrojů věnuje čistě problematice konce války na Liberecku a následného odsunu, a proto je z ní v některých kapitolách čerpáno. Uvědomuji si, že se jedná o studentskou práci, což je typ publikací, z něhož není vždy vhodné čerpat. Magdaléna Bittnerová se však dodnes věnuje problematice odsunu Němců a tato její studie se stala vítěznou v rámci Středoškolské odborné činnosti v oboru historie v roce jejího napsání. Z tohoto důvodu je možné ji považovat za kvalitní zdroj.

Dobový tisk představuje pro tuto práci další důležitý pramen. Především pak noviny *Stráž severu*, které vycházely v letech 1945-1952. Ty otiskly nejrůznější články, vyhlášky a nařízení, jež se týkaly postupu při odsunu Němců. *Stráž severu* byl silně levicový deník, do něhož přispívali zejména komunisté, sociální demokraté, lidovci a národní socialisté. Na základě četby příspěvků v tomto deníku, získá čtenář poměrně dobrou představu o situaci v tehdejší Liberci, přesto je však nutné k nim jako ke zdrojům přistupovat opatrně. Ve většině jsou totiž psány z ryze českého a v té době pochopitelně zaujatého pohledu.

¹² Magdaléna Bittnerová, *Odsun Němců z Liberecka a situace Němců na Liberecku ve stínu odsunu* (Liberec: Gymnázium a SPgŠ Jeronýmova, 2000).

2. Německá historie Liberce

Tato kapitola představuje společné dějiny Čechů a Němců v Liberci od počátků až do konce roku 1944.

2. 1. Liberec do odtržení pohraničí v roce 1938

Město Liberec bylo již dlouhou dobu před připojením sudetského území k Německé říši a druhou světovou válkou spíše německým sídlem než českým. Češi a Němci obývali společně severočeské území a již od 13. století tato existence národnostního rozhraní ovlivňovala tamější kulturu a život jednotlivých společenských vrstev.¹³ Skutečnost, že Liberec byl po staletí centrem německého etnika, koneckonců dokládá i původní jméno dnešního největšího severočeského města - tedy Reichenberg, z německého překladu „bohatá hora“. To se hojně používalo od roku 1352, kdy se o Liberci poprvé objevila zmínka, až do posledního válečného roku 1945.¹⁴ Dnes je název Reichenberg opět možné vidět na ukazatelích cesty směrem od Německa.

V druhé polovině 19. století v Liberci žila většina německého obyvatelstva a tato skutečnost výrazně ovlivňovala v tehdejší době největším a nejlidnatějším městem v Čechách každodenní život českých obyvatel. V roce 1848 se také zformovala myšlenka německých nacionalistů na vznik provincie Deutsch-Böhmen s Libercem jako hlavním městem, kterou se později podařilo nakrátko zrealizovat (konkrétně v období od října až prosince roku 1918).

Počet německých Liberečanů navíc od 19. století strmě stoupal, a proto se právě v Liberci vytvořila základna sudetoněmeckého nacionalismu, který o sobě dával ve třicátých letech 20. století stále více vědět a který se veřejně hlásil k programu německých národních socialistů. Podle oficiálních statistik žilo ve vnitřním Liberci v roce 1930 jen 16,4 % obyvatel české národnosti.¹⁵ Od roku 1933 zde měla své hlavní sídlo Sudetoněmecká strana (Sudetendeutsche Partei) pod vedením rodáka z Vratislavic nad Nisou Konrada Henleina, pro niž ve volbách do Parlamentu v květnu 1935 hlasovalo téměř 70% obyvatel města.¹⁶

¹³ Josef V. Scheybal a Jana Scheybalová, eds., *Lidová kultura severních Čech* (Liberec: Nakladatelství RK, 2006), 19.

¹⁴ Oficiální stránky města Liberec. Dostupné z: <http://www.liberec.cz/cz/mesto-samosprava/projekty-mesta/ostatni-projekty/zahrada-libereckych-vzpominek/liberecka-historie-kostce.html>. (staženo 25. 8. 2014).

¹⁵ Roman Karpaš et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 155.

¹⁶ *Ibid.*, 346.

2. 2. Liberec jako hlavní město Reichsgau Sudetenland

Jak je všeobecně známé, Benešovy snahy o smířlivou politiku vyzněly naprázdno a už v roce 1938 se stupňovaly útoky henleinovců vůči českému obyvatelstvu. Dne 30. září 1938 byl potom zpečetěn osud československého pohraničního území podepsáním mnichovské dohody, načež začal wehrmacht obsazovat pohraniční pásma, včetně Liberce. Do města vstoupila německá armáda 8. října 1938 v rámci obsazování tzv. pátého pásma. Liberec tehdy, i přestože to ještě většina lidí netušila, nastoupil cestu jedné z nejsmutnějších kapitol svojí historie, když se stal na dlouhou dobu šesti a půl roku územní součástí Německé říše a zároveň správním a politickým centrem župy Sudety s titulem Gauhauptstadt. Oficiálně Německo anektovalo okupované území o něco později. Dne 16. března 1939 byl výnosem říšského kancléře Adolfa Hitlera vyhlášen Protektorát Čechy a Morava.

Liberec měl v době obsazení zhruba 40 000 obyvatel, což se městské správě zdálo být pro hlavní město sudetské župy málo. Tehdy začal Eduard Rohn, liberecký starosta mezi léty 1938 a 1945, realizovat takřka půl století starou myšlenku na zvětšení města. Dne 1. května 1939 bylo k Liberci připojeno 10 nových čtvrtí a počet obyvatel narostl na více jak 70 000, čímž se Liberec stal nejlidnatějším městem v Sudetech a potvrdil tak svoji dominantní úlohu centra této oblasti.¹⁷

V porovnání s vnitrozemskými okresy mělo Liberecko v době druhé světové války své specifické rysy. Češi zde byli v menšině a v podřízeném postavení. Již v průběhu války sem přicházeli zejména čeští dělníci v rámci „totálního nasazení“, kteří žili v otřesných podmínkách převážně v pracovních táborech.¹⁸ Táborů bylo na území Velkého Liberce několik druhů, nenacházel se tu však nikdy žádný koncentrační, na rozdíl od Jablonce nad Nisou.

Během druhé světové války nebyl Liberec, když nepočítáme poslední válečné dny, ani jednou terčem spojeneckých náletů, zaznamenáno bylo jen několik přeletů. Jedním z důvodů je, že spojenecká ofenzíva byla zaměřená proti nepřátelským komunikačním uzlům, letištím, nebo zdrojům pohonných hmot a z tohoto pohledu byl pro ně Liberec nedůležitým.¹⁹ Hlavními oběťmi nacistického teroru se v Liberci stali především Němci, zvláště příslušníci sociální demokracie nebo komunistické strany, tedy stran, které zde měly za první republiky

¹⁷ Roman Karpaš et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 366-367.

¹⁸ Antonín Hejtmánek et al., eds., *Liberecko ve stínu nacismu* (Liberec: Severograf, 1988), 1.

¹⁹ Roman Karpaš et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 376-377.

velmi silné postavení. Již od začátku roku 1944 byla v několika pohraničních městech, včetně Liberce, zvýšena pohotovost ozbrojených složek policie a jednotek SA, což předznamenávalo obavu Němců před útokem spojenců na město. Liberec přečkal válku bez větších válečných ztrát a v porovnání s jinými městy v Sudetech (na příklad s Mostem, na který proběhly vůbec první spojenecké nálety na Sudety v květnu 1944 a který byl později bombardován více než dvacetkrát) lze říci, že si až na některé výjimky zachoval stejnou tvář, jakou měl před válkou.

V letech 1944 a 1945 se Liberec stal městem lazaretů a německých utečenců, proti čemuž se město nemohlo nijak bránit. Od počátku roku 1945 se zde navíc začaly zřizovat střediska a tzv. sběrné tábory pro zahraniční uprchlíky.

3. Konec války na Liberecku

Konec války byl již od prvních měsíců roku 1945 nevyhnutelný a lidmi po celé zemi očekávaný. Každý, ať už chtěl anebo ne, si tedy musel položit otázku: „Co se stane, pokud Německo válku prohraje?“. Propast mezi Čechy a Němci byla po válce a okupaci tak hluboká, že si jen málokdo dovedl představit, že ji bude možno v krátké době překlenout. K jednoduchému smíru mohlo dojít jen těžko.

Když v prvních květnových dnech vypukla nejprve menší povstání proti okupantům v severočeských oblastech jako Semilsko a Lomnicko, a když 5. května vypuklo povstání v Praze, stalo se to signálem pro další města v zemi. V Liberci se ale zatím nebojovalo. Dobové prameny dokonce mluví o značném nepochopení situace mezi libereckými občany, čemuž s největší pravděpodobností dopomohla tehdy ještě stále fungující nacistická propaganda. Způsob, jímž byla vedena nacistická politika v posledních válečných dnech, zkoumá následující kapitola.

3. 1. Politika nacistického vedení města na konci války

Sudetoněmecké vedení se na konci války snažilo dávat všem obyvatelům Liberce jasně na srozuměnou, že město je právoplatnou součástí Německé říše a nebude za žádných okolností vydáno.²⁰ Také tento fakt zapříčinil pozdější mylnou představu libereckých občanů, že i v případě válečné prohry Německa, zůstane Liberec nadále jeho součástí. Na základě slibů nacistických politických představitelů, tedy žili v domněnání, že Mnichovská dohoda nepozbyde platnosti a pro ně se zase tolik nezmění

Politici města vystupovali autoritativně a rozhodně, nicméně velká část z nich už věděla, že šance, že Německo přeci jen válku vyhraje, se s každým dnem snižují. Říšský místodržící Konrad Henlein nabádal ještě v posledních válečných dnech německé obyvatelstvo k důvěře v konečné vítězství německé strany a udržení pořádku ve městě za každou cenu. Toto prohlášení vyšlo 7. května 1945 v tehdy stále ještě fungujícím libereckém

²⁰ Adrian von Arburg et. al., eds., *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Matice moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), 115.

deníku *Die Zeit*.²¹ Na základě dalšího nařízení se vyučování na středních školách účastnily jen dívky, neboť chlapci byli povoláni do kasáren, jako zálohy pro Hitlerjugend.

V tentýž den, kdy vyšla v *Die Zeit* Henleinova promluva k obyvatelům města, paradoxně on sám opustil Liberec s tím, že pojedje do Plzně vyjednávat s Američany. V osobním dopise určil někdejšího vládního radu Friedricha Vogelera svým nástupcem. Jeho cílem bylo dojednat platnost Mnichovské dohody i po válce, jakož i obsazení župy americkým a nikoli ruským vojskem. Vycházel přitom z dřívější a dosti mylné představy, že Američané budou ochotni s Němci po válce vyjednávat. Do Plzně Henlein ani nedojel, neboť dva dny po svém odjezdu z Liberce byl zadržen americkými vojáky u Lokte. Poté co zjistil, že možnost vyjednávat s Američany je velmi nereálná, že je jimi považován za válečného zločince a že šance na německé válečné vítězství skutečně neexistuje, spáchal časně ráno 10. května sebevraždu, když si sklem z brýlí podřezal žíly.²²

3. 2. Reakce německého obyvatelstva na konec války

Na rozdíl od radosti, která mezi lidmi panovala ve vnitrozemí, byl v Liberci v posledních válečných měsících avizovaný příchod Rudé armády očekáván s velkými obavami a nejistotou. Jen malé množství obyvatel bylo připraveno vítat a oslavovat osvoboditele, podobně jako tomu bylo na příklad v Plzni nebo Praze. Blížící se konec války byl totiž pro Němce spojen se strachem před Rudou armádou, o které mezi nimi panovaly zlé zvěsti. Měli strach z odplaty za zločiny německých vojsk spáchané za války na ruském obyvatelstvu. Na náladě nepřidalo německému obyvatelstvu pochopitelně ani únorové bombardování Drážďan, zvláště když záře požáru byla z Ještědu ještě několik následujících dní dobře pozorovatelná.²³

Strach Němců ve městě pochopitelně vyvolávali i zahraniční dělníci, kteří byli umístěni v sběrných táborech. Pro nacistické pohlavary znamenaly totiž možnou budoucí hrozbu. Bylo zřejmé, že po konci války budou tito dělníci z „nepřátelských“ národů propuštěni a právě oni by mohli být ti, kteří proti nim budou svědčit.

Němci nezačali Liberec opouštět až v rámci první fáze vysídlování, ale někteří se rozhodli dobrovolně odejít právě na konci války. A to i přesto, že město bylo silně obsazeno armádními a pořádkovými silami do posledních dnů a přes veškerou snahu nacistického

²¹ A. Hejtmánek et al., eds., *Liberecko ve stínu nacismu* (Liberec: Severograf, 1988), 67.

²² Roman Karpaš et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 381.

²³ Hans Brabetz, *Jeschken- Iser Jahrbuch* (Nürnberg: Preußler Verlag, 1995), 92-93.

vedení udržet občany loajálními k Říši. Mezi prvními odcházeli ti Němci, kteří v Liberci nebyli starousedlíky, ale přišli sem z jiných částí Německé říše za prací. Vyhlídky však neměli nejlepší a mnohým z nich se odchod ani nepodařil. Nad městem létala spojenecká letadla a stále více byly slyšet výbuchy. Ti, kteří zůstali, rychle stavěli zátarasy a vykopávali kryty. Němci dokonce opravili také české bunkry, jež byly v Liberci, ve strachu z možné okupace, zřízeny již v letech 1937 a 1938.²⁴ Z města utekla také naprostá většina nacistických prominentů, a to ještě do konce dubna 1945.

3. 3. Reakce českého obyvatelstva na konec války

V květnu 1945 žilo v Liberci jen malé množství obyvatel české národnosti. Jejich přesný počet nelze již dnes zjistit (evidence obyvatelstva se začala provádět až v červnu 1945, a to v souvislosti s výdejem potravinových lístků-viz kapitola 4. 3.).²⁵ V Liberci stejně také jako v dalších městech v Československu panovala v tomto období na české straně nedůvěra ke všemu německému. Vlnu nenávistného chování lze odůvodnit vyvrcholením několikaletého německého útlaku, nebo excesy, jež doprovázely německou okupaci, či stále se stupňující válečnou germanizační politiku. Jejich zlost byla dále umocňována pohledem na válečné zajatce, kteří se ke konci války vraceli do města v rámci tzv. pochodu smrti.²⁶

I v Liberci tedy docházelo ke krutému jednání s příslušníky německé národnosti. Není znám žádný přesný počet útoků, nicméně dle dostupných zdrojů a vzpomínek pamětníků vyplývá, že zde události nedosáhly vysokého stupně vyhrocení.

Liberečtí Češi vítali konec války a vnímali ho jako vítězství a konec útlaku. Veřejné mínění ve městě (zatím tajně) také rozhodně podporovalo připravované kroky československé vlády vůči Němcům.

²⁴ Magdaléna Bittnerová, *Odsun Němců z Liberecka a situace Němců na Liberecku ve stínu odsunu* (Liberec: Gymnázium a SPgŠ Jeronýmova, 2000), 18.

²⁵ Adrian von Arburg et al., eds., *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Matice moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), 115.

²⁶ Adrian von Arburg, Tomáš Staněk, eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951, Dokumenty z českých archivů. II. 3, (Středokluky: Zdeněk Husa, 2010), 30.*

4. Osvobození Liberce

Poté co Konrad Henlein opustil Liberec a do města se donesly zprávy o povstání v Praze, vydali se liberečtí Češi, zastoupeni Revolučním národním výborem (který vytvořili již na jaře 1945 a předsedou se stal sociální demokrat Josef Čapek), na radnici vyjednávat s Vogelerem a od 8. května vedli jednání s německým starostou Rohnem o převzetí radnice. Vogeler záhy předal místodržitelství libereckým Čechům, kteří se údajně společně scházeli již od Vánoc 1944.²⁷ Revoluční národní výbor 8. května také vyslal dvě delegace ve směrech, odkud se očekával příchod Sovětské armády. S ruskými ozbrojenými složkami se jedna vyslaná delegace setkala u Frýdlantu v Čechách a druhá u Stráže nad Nisou.²⁸

4. 1. Poslední válečné operace

K Liberci se blížilo jednak sovětské vojsko a jednak se na něj chystali zaútočit také příslušníci jednotek SS. Plně vyzbrojené jednotky SS na město postupovaly v noci z 8. na 9. května a známá je jejich střelba v Nádražní třídě. K větším akcím, jež byly iniciovány jednotkami SS, dále nedošlo, neboť se bály sovětské odplaty.²⁹

První hlídky Rudé armády pod velením plukovníka Lykova vstoupily do Liberce, konkrétně do čtvrti Pavlovice, dopoledne 9. května. Neobešlo se to bez krveprolití, zvláště proto, že se někteří němečtí vojáci stále nebyli ochotni vzdát. Početné sovětské jednotky pak dorazily do města v odpoledních hodinách téhož dne. Pouliční boje se nevyhnuly ani samému centru města, doložená je střelba u vlakového nádraží, Na Rybníčku a v okolí soudu.³⁰ Zároveň s tím bylo město poprvé za celou válku bombardováno, a to sovětskými letci, kteří pronásledovali prchající členy jednotek SS. Zasaženy byly čtvrti Růžodol I, Hanychov a částečně také městské centrum. V těchto lokalitách zahynulo kolem 50 lidí. Bomby poškodily největší liberecké krematorium pod Perštýnem a dopadly těsně před vratislavický kostel. Ve městě se nacházelo také značné množství nevybuchlých bomb, které Liberečané nalézali ještě během celých padesátých let.

²⁷ Adrian von Arburg et al., eds., *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Matice moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), 115.

²⁸ A. Hejtmánek et al., eds., *Liberecko ve stínu nacismu* (Liberec: Severograf, 1988), 69.

²⁹ Rozhovor Českého rozhlasu s libereckým historikem a pedagogem Zdeňkem Brunlíkem. Dostupné z: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/9-kvetna-1945-vyvesovali-nemci-v-liberci-bile-prapory>. (staženo 18. 12. 2014).

³⁰ Magdaléna Bittnerová, *Odsun Němců z Liberecka a situace Němců na Liberecku ve stínu odsunu* (Liberec: Gymnázium a SPgŠ Jeronýmova, 2000), 19.

Vojenská situace ve městě nebyla v prvních dnech po válce jednoduchá, neboť zde operovalo několik ozbrojených skupin. 10. května 1945 měli Sověti pod kontrolou jen část města. Tentýž den dorazila dobrovolnická skupina Alex z Trutnova v čele s podplukovníkem Františkem Kadláčkem a dále ve městě operoval místní strážní oddíl pod velením nadporučíka Jaroslava Bulíře. K tomu navíc již 18. května přijely do Liberce první oddíly tzv. revolučních gard z Prahy a tři dny na to další tentokrát z Mladé Boleslavi. Rozdělení vojenských a bezpečnostních pravomocí bylo velmi nejasné.³¹

4. 2. Liberec po osvobození

Do města po skončení války přicházelo velké množství lidí. V první řadě šlo o Čechy z vnitrozemí, kteří tam odešli z různých důvodů během války, a nyní se chtěli vrátit domů. V druhé řadě se pak jednalo o lidi, které s Libercem nic nepojilo, ale rozhodli se zde začít nový život.³²

Bezprostředně po konci války jsou známé také některé případy bujarých oslav, a to zejména ze strany příslušníků sovětské armády. Na příklad 13. května došlo k paradoxní situaci, když v bombardováním poznamenaném Liberci nechalo ruské velení vypustit všechny sudy bílého vína z velkoobchodu v Řeznické ulici, načež Sokolskou třídou tekly oslavné potoky vína.³³ Je však nutné si uvědomit, že v Liberci stále byla většina obyvatel německého původu, a tak se celková atmosféra ve městě dá především charakterizovat strachem a nejistotou z budoucnosti.

Od prvních dnů po skončení války se navíc (nejen) v severočeském pohraničí začali objevovat tzv. zlatokopové, kteří zde vykrádali opuštěné domy a vily. Deník *Stráž severu* ze dne 26. června 1945 napsal o zlatokopech toto: *„Zlatokopem se dnes nazývá ten, kdo přichází na český sever, aby tu místo slušného zaměstnání hledal opuštěné byty, závody, aby uchvátil, co se kde uchvátit dá. Čelí se proti tomu všemožnými prostředky a Národní výbory či správní komise se poctivě přičiňují o to, aby zlatokopecké zlo nepřerostlo přes hlavy bezpečnostních orgánů. Je však zapotřebí součinnosti všeho občanstva, aby mu byla učiněna přítrž docela...“*

³¹ Adrian von Arburg et al., eds., *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Matice moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), 115.

³² Magdaléna Bittnerová, *Odsun Němců z Liberecka a situace Němců na Liberecku ve stínu odsunu* (Liberec: Gymnázium a SPgŠ Jeronýmova, 2000), 24.

³³ Roman Karpaš et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 385.

*Proti zlatokopům vystupujte tvrdě a bez omluvy, protože jejich činnost ohrožuje národ jako celek. A nebude-li vyhnutí, odevzdejte je bezpečnostním úřadům.*³⁴

Válka tedy byla u konce, ale situace ve městě a především nálady místních obyvatel byly velmi odlišné od situace ve vnitrozemí. Nefungovaly školy, úřady ani obchody. V ulicích bylo vidět několik vyvěšených bílých praporů s československými vlajkami, ale mnohem častěji na domech stále zůstávaly nápisy a hesla jako: Niemals kommt Jahr 1918! Sieg, oder bolschewistisches Chaos! Ulice byly tiché a poloprázdné a lidé ve městě konec války neoslavovali. Po setmění bylo nebezpečné pohybovat se na ulici, navíc se ve městě nacházelo ještě velké množství nezajištěných zbraní a liberecký deník *Stráž severu* takřka denně hlásil střelná poranění, způsobená neopatrným zacházením s pistolí.³⁵

4. 3. Protiněmecká nařízení

Co se vztahu osvobozeného města k německým obyvatelům týká, tak již na konci května a na počátku června 1945 bylo vydáno velké množství vyhlášek a nařízení, které výrazně ovlivnily život a svobodu Němců v Liberci. Jedním z prvních takových nařízení bylo zavedení pracovní povinnosti pro všechny německé muže od 18 do 55 let. Jejich úkolem bylo odklízet trosky z ulic. Podobně jako za války museli být Židé označeni Davidovou hvězdou, tak i liberečtí Němci starší 10 let měli nyní nařízeno nosit při pohybu na ulici širokou bílou pásku s písmenem „N“. Nesměli se pohybovat po 22. hodině na ulici, museli odevzdat veškeré střelné zbraně, ale i svá motorová vozidla. Nařízení z května 1945 stanovovalo, že každý, kdo chce jednat s libereckými úřady, musí to provést výhradně v českém jazyce. S tím, kdo češtinu neovládá a nepřivede si tlumočníka, se nebude jednat. Němci se dále nemohli pohybovat mimo obvod libereckého úřadu, nebo jim byly vydávány zvláštní potravinové lístky, za které dostávali méně potravin. V souvislosti se zavedením těchto potravinových lístků na konci června 1945 se také ve městě začala provádět evidence obyvatelstva. Z tohoto důvodu není dnes fakticky možné zjistit, kolik přesně obyvatel žilo v Liberci bezprostředně po konci války.³⁶ Porušení všech výše zmíněných nařízení mělo být oficiálně trestáno co nejpřísnějšími tresty, nicméně i přesto je Němci často nedodržovali. Vzhledem k jejich počtu je ale bylo pro pořádkové policisty, vojáky či gardisty velmi těžké kontrolovat.

³⁴ *Stráž severu, Zlatokopové* (Liberec, číslo 26, 26. 6. 1945).

³⁵ Magdaléna Bittnerová, *Odsun Němců z Liberecka a situace Němců na Liberecku ve stínu odsunu* (Liberec: Gymnázium a SPgŠ Jeronýmova, 2000), 28.

³⁶ Adrian von Arburg et al., eds., *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Matice moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), 115.

4. 4. *Revoluční nebo rabovací gardy?*

Ještě několik týdnů po osvobození podávaly noviny zprávy o přepadeních, vraždách, úmyslných požárech a tyto zločiny byly páčány nejen Němci, ale známí jsou i pachatelé české a ruské národnosti. Po 8. květnu tak do města postupně přicházely různé skupiny, jež měly uklidňovat napjatou situaci. Šlo o vojáky z Hradce Králové a příslušníky tzv. pohotovostního oddílu Pražské policie.³⁷ Na rozkaz Ministerstva vnitra ale fungovaly ve městě jako hlavní avšak prozatímní ozbrojený sbor, tzv. revoluční gardy (RG) pod vedením podplukovníků Pavla Hložka a Rudolfa Rokose. Hložkova skupina dorazila z Mladé Boleslavi 21. května a jejím hlavním úkolem bylo v Liberci udržovat bezpečnost. Tento sbor si však velmi brzy vysloužil nelichotivou přezdívku „rabovací“ a městu spíše škodil, než pomáhal. RG se z velké části skládaly z mladých lidí, dobrovolníků, kteří do nich vstupovali z nejrůznějších důvodů, dobrých či špatných. Tito lidé neměli většinou žádný policejní ani vojenský výcvik, ale najednou drželi v rukou zbraně a hodně z nich bylo hnáno touhou po odplatě. Následkem toho byla celá řada nezákonných počinů, jež se staly po celé zemi terčem kritiky médií, vlády i prezidenta Beneše.³⁸

Revoluční gardy se staly pány situace v Liberci a osvojily si jim nepříslušející pravomoci. Podnikaly razie, zadržovaly podezřelé Němce, kteří následně zaplňovali věznice a nově zřízený pracovní tábor, velmi bezohledně jim odebíraly věci a známé jsou i případy násilí a šikany, jež se tyto původně bezpečnostní složky na Němcích dopouštěly. Zprávy místních hovořily rovněž o případech nelegálních domovních prohlídek, loupeží nebo znásilňování. Příslušníci RG měli s největší pravděpodobností také na svědomí brutální vyvraždění rodin jistého internovaného lékaře Streubela a antifašisty Rudolfa Rottera (včetně tří malých dětí). Vrahové nebyli nikdy vypátráni, ačkoliv v některých publikacích bývá mylně uváděno, že viníky byli Němci. Na konci května vyhostili gardisté několik skupin říšskoněmeckých příslušníků a místních Němců, někteří před nimi utíkali raději sami. Podle zmíněných skutečností tak tyto složky nezaváděly ve městě pořádek, ale anarchii, kterou se dlouhou dobu nedařilo potlačit. Okresní správní komise v Liberci vydala dokonce nařízení, aby lidé, kteří budou přistiženi při rabování či jiném trestném činu, byli na místě potrestáni zastřelením. Pod alespoň částečnou kontrolu se RG dostaly až na konci srpna, kdy byli

³⁷ Tomáš Staněk, *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2005), 160.

³⁸ Milan Sládek, *Němci v Čechách* (Praha: Pragma, 2002), 148.

Hložek a Rokos vsazení do vazby Krajského soudu v Liberci, nicméně trestní řízení proti nim bylo již v říjnu zastaveno a ani později nebyli tito dva muži znovu vyšetřováni.³⁹

Územní rozdělení bylo upraveno dekretem prezidenta Beneše tak, že 27. října došlo k vytvoření okresu Liberec-město čítající nově 11 obcí. Tyto obce byly k tzv. Velkému Liberci přiřčeny už v roce 1939, ale po válce toto rozhodnutí pozbylo platnosti.⁴⁰ Dále byl v předmnichovských hranicích znovu obnoven okres Liberec-venkov a Liberec byl opět prohlášen statutárním městem, čímž získal magistrát, o který přišel v roce 1923. Primátorem se stal komunista Jan Harus.⁴¹

Možná nejhůře od konce války vypadala situace v Liberci v zimě 1945. Potraviny bylo možné dostat jen na lístky a zásobování města probíhalo nepravidelně. Dále selhávala elektrifikace města, dodávky plynu nebyly dostačující a město trpělo silným nedostatkem uhlí. I v této době však někteří Liberečané projevili dávku solidarity, když přispívali pod městský vánoční stromek peněžitými dary, které byly určené pro pozůstalé po obětech války. Od konce zimy se však přes všechny potíže podařilo znovuobnovit chod města a položit základy pro kulturně i politicky nový Liberec.⁴²

³⁹ Tomáš Staněk, *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2005), 162.

⁴⁰ V poválečném Československu nemělo toto uspořádání právní platnost, proto bylo připojení potřeba znovu deklarovat.

⁴¹ Roman Karpaš et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 389.

⁴² *Ibid.*, 385-389.

5. Vyhnání Němců z Liberecka

5. 1. Odsun Němců z Československa- historický úvod

Princip transferu většiny sudetských Němců z Československa se jako možné řešení poválečného uspořádání Evropy projednával na mezinárodní úrovni již v letech 1942/1943. Tehdy Edvard Beneš získal od spojenců předběžný souhlas s jeho uskutečněním s tím, že je tento způsob vypořádání se s Němci ospravedlnitelný, vzhledem k jejich agresivnímu postupu při vyrovnávání se s „českou otázkou“. Spojenci vycházeli v první řadě z předpokladu, že etnicky smíšená teritoria nejsou pro nastolení dlouhodobě stabilních poměrů tím nejlepším uspořádáním, a proto bude lepší vytvořit tzv. „národní sídelní teritoria“.⁴³ Dne 6. července 1942 souhlasila s Benešovým plánem transferu britská vláda, a sice na místech, kde to bude žádoucí, 5. června pak 1943 vyslovil svůj zdráhavý souhlas Sovětský svaz a dva dny poté i Spojené státy ústy prezidenta Roosevelta.⁴⁴

Nesnášenlivost vůči Němcům na všech okupovaných územích si spojenci uvědomovali. Když v prosinci 1944 diskutovala britská Labour Party na svém sjezdu o poválečném řešení Evropy, stálo v materiálech, které byly k této schůzi formulovány, následující: „...v prvních poválečných letech bude nenávisť k Němcům v každém případě tak silná, že si to ani my Britové nedokážeme představit. Němci na mnoha takových územích budou muset přijmout volbu mezi odstěhováním a masakrem.“⁴⁵ Odsun Němců se rodil z války, jež by v případě výhry Německa, znamenala nejen definitivní konec republiky, ale také zničení českého a slovenského národa. Rodil se z války, která byla vedena bez slitování proti českým lidem. Toto je třeba mít na paměti při zkoumání odsunových událostí.

Rámcová pravidla pro postup vůči německému obyvatelstvu⁴⁶ byla následně oficiálně stanovena ve vládním programu z 5. dubna 1945 v Košicích. Vykázání měli být ti Němci, kteří se do Československa přistěhovali po Mnichovu 1938 a nepodléhali trestnímu stíhání. Výjimku tvořili muži a ženy, kterým byla prokázána odbojová činnost během války ve prospěch Československého státu. V případě antifašistů, jak se ale později ukázalo, nebyly návrhy programu bohužel nijak zvláště důsledné. Košický vládní program představoval

⁴³ Adrian von Arburg, Tomáš Staněk, eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951, Dokumenty z českých archivů. Díl 1.* (Středokluky: Zdeněk Husa, 2010), 206-210.

⁴⁴ Gerd Kleinig a Josef Weikert, *Sudetští Němci-etnická čistka, vyhnání* (Opava: Open Education & Sciences, 1999, přeložila Ludmila Čajanová), 7.

⁴⁵ Hynek Fajmon a Kateřina Hloušková, eds., *Konec soužití Čechů a Němců v Československu* (Brno: centrum pro studium demokratické kultury, 2005), 12.

⁴⁶ Tato pravidla upravovala rovněž postup vůči obyvatelům maďarského původu.

dohodu československé politické reprezentace s velmocemi, na niž se dlouho čekalo. Jednotlivá opatření týkající se odsunu byla nicméně připravována až v průběhu událostí od poloviny května 1945.⁴⁷

1. srpna 1945 bylo na konferenci tří vítězných mocností v Postupimi rozhodnuto že, „...německé obyvatelstvo nebo jeho složky, které zůstávají v Polsku, Československu a v Maďarsku, bude třeba odsunout do Německa.“⁴⁸ Postupimská konference nesporně změnila demografickou mapu střední Evropy. Po dlouhých týdnech čekání, kdy a v jakém rozsahu dají spojenci souhlas s odsunem, nakonec 20. listopadu 1945 Spojenecká kontrolní rada pro Německo schválila plán, podle kterého mělo z Československa odejít 2,5 milionu Němců do sovětské a americké okupační zóny. Začít se mělo od prosince 1945.⁴⁹ Odsun Němců z Československa bývá někdy chybně označován za výjimečný jev. Přesun tak velkého množství obyvatelstva v poměrně krátkém časovém období nebyl ničím ojedinělým. Již dlouhou dobu před odsunem Němců v letech 1938-1948 docházelo v Evropě k velkému množství nejrůznějších přesunů obyvatelstva.⁵⁰ To však nepopírá fakt, že se Německo muselo už během války a přirozeně po ní vypořádat s velkým množstvím přicházejících osob. Do válkou zničeného a obsazeného Německa přišlo mezi léty 1944 a 1950 na 12 milionů německy hovořících lidí.⁵¹

Odsun Němců z Československa nebyl uskutečněn v takovém rozsahu, jaký předpokládala Postupimská dohoda. Republiku opustilo oficiálně necelých 2,3 milionu osob, nicméně velké množství lidí odešlo ilegálně. Někteří odsunutí Němci zakládali ve svých nových domovech různá krajanská sdružení. Liberečtí Němci mají centrum v bavorském Augsburgu, kam po válce hojně odcházeli a kde mají své muzeum a archiv.⁵²

5. 2. Vyhnání Němců z Liberecka

Ačkoli byly první poválečné měsíce v Liberci doprovázeny vlnou vyhroceného nacionalismu, nedosáhla nesnášenlivost vůči Němcům až takového stupně vyhrocení, jako tomu bylo na příklad v Brně či Ústí nad Labem. Nepřátelské nálady a často brutální chování k Němcům se však v Liberci vyskytovaly také, i když v menší míře. Přicházely jednak ze

⁴⁷ Adrian von Arburg, Tomáš Staněk, eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951, Dokumenty z českých archivů. Díl 1.* (Středokluky: Zdeněk Husa, 2010), 216-217.

⁴⁸ Zpráva o třístranné konferenci v Londýně, článek XIII- Spořádaný odsun německého obyvatelstva.

⁴⁹ Roman Karpaš et al., eds., *Knih o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 390-391.

⁵⁰ Václav Kural et al., *Studie o sudetoněmecké otázce* (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996), 93.

⁵¹ Sarah Schroll-Schneider et al., *Sudetské příběhy* (Praha: Antikomplex, 2010), 31.

⁵² Roman Karpaš et al., eds., *Knih o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 393

strany oficiálních představitelů města, jednak i od běžných občanů. Důvodem byla pomsta za několikaletý německý útlak, jež zahrnoval jak osobní křivdy a ztráty, tak i kolektivní pocity strachu a ponížení.⁵³ Navíc nenávisť k Němcům byla v té době tak silná, že česká společnost alespoň zpočátku nebyla ochotná mezi Němci odlišovat ty „hodné“ a „zlé“.

Deník *Stráž severu* z 9. června 1945 otiskl následující prohlášení: „...*Musíme provést to, k čemu nám tato válka poskytla historickou příležitost...Je v zájmu Němců samých, aby odtud odešli, protože kdyby zde zůstali, život by byl zde pro ně nesnesitelný. Z Němců může zde zůstat jen ten, který bude moci podat důkazy, že skutečně svým chováním se nejen stavěl proti Hitlerovi, to by bylo málo, ale skutečně pracoval pro čsl. republiku... Kterýkoli čsl. politik těžce by se provinil na budoucnosti národa a státu, kdyby připustil, aby za několik málo let ze zbylých zde Němců se tvořila nová menšina...*“⁵⁴

První fázi vysídlení německého obyvatelstva představovalo tzv. vyhánění. V době jeho trvání bylo z Liberce vysídleno minimálně 50 tisíc osob německé národnosti, tedy osob, jež byly dle dekretů prezidenta republiky Edvarda Beneše označeny za „státně nespolehlivé obyvatele“.⁵⁵ K vysídlení docházelo postupně. K prvnímu většímu vyhnání došlo koncem května, kdy bylo vysídleno zhruba 8 tisíc Němců přes hranici poblíž Hrádku n. Nisou. Mělo se v něm pokračovat delší dobu, nicméně vzhledem ke špatné dopravní a zásobovací situaci v sovětské zóně, byl záhy přerušen. Aby se v něm mohlo dále pokračovat, byly v Žitavě dojednány konkrétní podmínky přepravy jako na příklad maximální počet lidí, kteří smějí být vysídleni přes tuto hranici za den nebo, že rodiny musí být udrženy pohromadě. Tyto podmínky však v praxi bylo těžké dodržovat. Mnozí Němci utíkali v tomto období také do amerického pásma.⁵⁶

Na základě nařízení Okresní správní komise Liberec začalo v červenci 1945 vystěhovávání německých rodin z jejich domovů, jehož cílem mělo být uvolnění bytů pro

⁵³ Adrian von Arburg et al., eds., *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Matice moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), 115.

⁵⁴ *Stráž severu, Prohlášení Komunistické strany* (Liberec, číslo 12, 9. 6. 1945).

⁵⁵ Dekrety prezidenta republiky uvádějí: „Za osoby státně nespolehlivé jest považovat:

a) osoby národnosti německé nebo maďarské,

b) osoby, které vyvíjely činnost, směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svéstí hleděly a záměrně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty. Za takové osoby jest na příklad považovati členy Vlajky, Rodobraný, Úderných oddílů Hlinkovy gardy, vedoucí funkcionáře Spolku pro spolupráci s Němci, České ligy proti bolševismu, Kuratoria pro výchovu české mládeže, Hlinkovy slovenské lidové strany, Hlinkovy gardy, Hlinkovy mládeže, Národní odborové ústředny zaměstnanecké, Svazu zemědělství a lesnictví, Německo-slovenské společnosti a jiných fašistických organizací podobné povahy.“, viz.: oficiální internetové stránky PsPČr (dostupné z: <http://www.psp.cz/docs/laws/dek/51945.html>, staženo 8. 11. 2014).

⁵⁶ Roman Karpaš et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 390.

Čechy, kteří se do Liberce vraceli po válce. Nejen tito Němci byli před odsunem umístováni do internačního tábora, jemuž se věnuje následující kapitola.

5. 2. 1. Oblastní sběrné středisko Liberec

Oblastní sběrné středisko bylo na dnešním tzv. Výstavišti zřízeno na konci května 1945 a byly zde internovány osoby německého původu, které byly vyšetřovány pro trestné činy; v první řadě sem byli umístováni aktivní nacisté.⁵⁷ Dále sloužilo těm Němcům, jež měli z různých důvodů zakázáno opustit město a v neposlední řadě německým rodinám, které čekaly na transfer do okupačních zón Německa. Z důvodu nedostatečné kapacity střediska byla v září 1945 zřízena ještě jeho pobočka a to ve Stráži nad Nisou. Podle archivních materiálů prošla těmito tábory většina Němců z města Liberec a okresu Liberec-venkov. Oba dva hlavní tábory byly pod velením jednoho muže- revírního inspektora Oldřicha Štancla a jejich ostrahu zejména v počátcích zajišťoval strážní sbor čítající asi 600 dobrovolníků. V prvních měsících existence trápily středisko špatné hygienické podmínky, jež s sebou přinášely riziko šíření nakažlivých nemocí a nedostatku potravin. Možnost nástupu epidemie byla vysoká a z toho důvodu byla pro Němce v říjnu 1945 zřízena hlavní ošetrovna a nemocnice v Truhlářské ulici s výhradně německým personálem z řad internovaných.⁵⁸

Život uvnitř tábora byl charakterizován řadou přísných nařízení a mnoho osob bylo využíváno jako levná pracovní síla, ať už v táboře nebo mimo něj. Jídlo bylo na přiděl, přičemž Němci v táboře dostávali nižší potravinové dávky než české obyvatelstvo, v jejich stravě nebylo maso a mléko mohly dostávat jen děti mladší šesti let. Na druhou stranu, některé z internovaných osob, které zde žily delší dobu, vypověděly, že pro děti v táboře existovala jakási provizorní škola. Sběrné středisko na Výstavišti přitom vykazovalo jeden z největších počtů internovaných dětí. Životní podmínky se v táborech zlepšovaly hlavně díky rychlému průběhu odsunových akcí. Stanovit přesný počet lidí, kteří zde byli internováni, je však obtížné. Tábor ve Stráži nad Nisou fungoval do roku 1949 a ten na Výstavišti byl zrušen až v roce 1951.⁵⁹

⁵⁷ Roman Karpaš et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 391.

⁵⁸ Adrian von Arburg et al., eds., *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Matice moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), 116-129.

⁵⁹ *Ibid.*, 116-129.

5. 2. 2. Antifašisté

Zvláštní kapitolu v odsunu z Liberecka představují Němci, jež za války prokazovali odpor vůči národnímu socialismu, tzv. antifašisté. Nástup nacismu v Německu znamenal také postupnou radikalizaci sudetských Němců. Přesto však zůstaly desetitisíce takových, kteří nátlaku henleinovců nepodlehli a zůstali věrni demokratickým ideálům a myšlenkám národnostního smíru. Ve většině případů se jednalo o lidi, kteří byli za války z rasových či politických důvodů pronásledováni a zbytek tvořili ti, kteří aktivně vedli odboj nebo spolupracovali s českými odbojovými skupinami. Z hlediska politické příslušnosti se zpravidla jednalo o komunisty a německé sociální demokraty, kteří doufali, že se po válce budou moci znovu podílet na politickém životě.

Často ani jejich chování během okupace, nezabránilo po válce tomu, aby se jim vyhnula všechny diskriminační a perzekuční nařízení vedené proti Němcům českou stranou. A to navíc i přes skutečnost, že jim označení antifašista mělo zajistit výjimku v odsunu. Pro české Liberečany to často byli stále Němci, a tak se k nim i chovali. Seznamy antifašistů uveřejňovala od září 1945 *Stráž severu*, přičemž veřejnost měla právo se k nim vyjádřit, pokud by pochybovala o udělení statutu antifašista té či oné osobě.⁶⁰

Stejně jako v celém poválečném Československu, vznikl i v Liberci výbor, který měl pomáhat Němcům, jež bojovali proti nacismu nebo jím byli pronásledováni- tzv. ANTIFA. Od listopadu do prosince 1945 fungovala ANTIFA jako informační kancelář, poté se její pravomoci rozšířily a nově se jednalo o antifašistickou komisi, která prověřovala a vydávala či zamítala jednotlivé žádosti. Komise byla složená ze čtyř českých a čtyř německých členů. Antifašistické legitimace byly vydávány až do října 1946, ale pak byly zrušeny, neboť se jimi prokazovali i lidé, kteří prokazatelně spolupracovali s nacistickým režimem. Jako příklad takového zneužití bývá uváděna osobní sekretářka Konrada Henleina, která byla zadržena s průkazem ANTIFA a úředně ověřenou propustkou do Žitavy.⁶¹

Získání statutu antifašisty bylo spojené i s navrácením československého občanství, takový proces ale nebyl snadný. Žádostí bylo hodně, jejich vyřizování se často vleklo a zdaleka ne všem bylo vyhověno. Navíc, třebaže člověk uspěl, nebylo mu skutečně zaručeno to, že se na něj nebudou vztahovat represivní opatření. Dle dochovaných zápisů se

⁶⁰ Adrian von Arburg et al., eds., *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Maticе moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), 131-136.

⁶¹ Roman Karpaš et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 390-393.

z Liberecka vystěhovalo více než 7500 antifašistů se svými rodinami, z toho asi 1100 osob do oficiálního začátku organizovaného odsunu, tedy ledna 1946.⁶²

5. 2. 3. Mimořádný lidový soud v Liberci⁶³

Celkem 24 lidových soudů bylo v Československu zřízeno na základě dekretu prezidenta republiky ze dne 16. června 1945 a měly za úkol potrestat nacistické zločince, zrádce a kolaboranty. V Liberci plnily tuto úlohu dvě instituce: Kompetence Trestní a nalézací komise, která pokrývala území Liberec-město a Liberec-venkov a Mimořádný lidový soud, jenž řešil případy v rámci sedmi okresních soudů - Frýdlant, Jablonec nad Nisou, Liberec, Jablonec v Podještědí, Chrastava, Nové Město pod Smrkem a Tanvald. První rozsudky vynesl Mimořádný lidový soud 21. prosince 1945 a poslední 22. prosince 1948 (přičemž ale byla retribuce v roce 1946 ukončena a v roce 1948 znovu obnovena). Ze zásady se jednalo o soud stanného charakteru, který měl jednat důsledně a bezodkladně. Často však docházelo k pochybením, jež zapříčinily, že odsouzení stihli uprchnout nebo se trestu vyhnuli jinak. Podle všeho ve společnosti stále převládal zájem na vysídlení a teze o kolektivní vině Němců před jejich potrestáním.

Vzhledem k poválečné situaci v Liberci, kdy mnoho lidí nemělo trvalé bydliště a doklady totožnosti (nebo disponovali padělanými), byla trestní řízení vedená proti podezřelým často dílem náhody. Velkou shodou okolností byl dopaden na příklad jeden z osvětimských velitelů Max Wölk, který měl na svědomí desítky lidských životů. Ten se po válce z nejasných důvodů hlásil na sekretariátu KSČ v Liberci jako politický vězeň, nicméně ho zde poznal jeden z bývalých osvětimských vězňů. Wölk byl v roce 1948 uznán vinným a odsouzen k trestu smrti. K rozsudku o trestu smrti přistoupil soud za dobu své činnosti celkem osmkrát.

Případ, který by neměl být v rámci této kapitoly opomenut, je kauza velmi významného průmyslového podniku v dějinách Liberce a totiž Liebigových závodů a jeho majitele Johanna Wolfganga Liebiga. Vyšetřování pěti vedoucích představitelů podniku se opíralo zejména o propagandistickou knihu obchodního ředitele Liebigových závodů Cajetana Gattermanna *Drei Wochen zwischen Friede und Krieg*. Johann W. Liebig byl obviněn ze

⁶² Adrian von Arburg et al., eds., *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Matice moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), 133-135.

⁶³ Kde není uvedeno jinak, vychází tato část z kapitoly Kateřiny Lozoviukové *Němci v Liberci po druhé světové válce* v rámci publikace *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Matice moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), 136-150.

zločinu propagace a podpory nacistického režimu a dále z provádění nelegálních obchodních praktik ve prospěch Německa. Za první část tohoto obvinění byl odsouzen a soud mu udělil trest 16 měsíců odnětí svobody. Druhá část mu prokázána nebyla, přesto však veškerý jeho majetek propadl ve prospěch Československého státu. Faktem zůstává, že hlavním mužem v Liebigových závodech nebyl Liebig sám, ale jeho zástupce a generální ředitel Fridrich Knorr-Krehan, který v podniku působil jako politicky aktivní muž, představitel SS i NSDAP. Zatčen byl již v květnu 1945. K jeho odsouzení však nikdy nedošlo a to ani v nepřítomnosti, i přestože to tzv. velký retribuční dekret, na jehož základě byly mimořádné lidové soudy ustaveny, umožňoval. Knorr-Krehan totiž uprchl z tábora pracovního nasazení a otázkou zůstává dodnes, zda to byl útěk náhodný či plánovaný. Knorr-Krehan totiž pomáhal při celé řadě svědectví proti ostatním členům Liebigových závodů, a proto existuje teorie, že mu k útěku dopomohly československé orgány. Lidé čekající na soud, totiž měli být drženi v izolaci a nikoli nasazení v táborech na práci.⁶⁴

Těžké bylo u některých lidí určit také jejich národnost, a proto jsou statistiky o národnostním složení odsouzených zavádějící. Toto způsobili zejména ti, kteří měnili svoji národnost dle potřeby. To znamená, že v době první republiky se hlásili k české, během okupace k německé a po válce opět k české národnosti. Počtem řešených případů patřil liberecký Mimořádný lidový soud k průměrným, neboť poměrně dlouho trvalo, než se podařilo ustavit stabilní správu města a soud tak poprvé vynášel rozsudky více jak půl roku po konci války. K tomu je také třeba přičíst skutečnost, že mnoha vysokým představitelům nacistické okupační správy se za tu dobu podařilo z města uprchnout. Kromě zástupce Konrada Henleina Hermanna Neuburga neodsoudil soud žádného dalšího vysokého nacistického činitele.

⁶⁴ Kateřina Kočová, *Mimořádný lidový soud v Liberci a firma Johann Liebig a Comp.* In: Fontes Nissae, Prameny Nisy, Regionální historický sborník (Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005), 86-113.

6. Odlišný průběh vyhánění a zacházení s Němci

Vyhánění Němců probíhalo napříč československými městy odlišně, což bylo ovlivněno několika činiteli. V první řadě to byla velikost německé menšiny v daném městě. V případě Liberce se přitom jednalo nikoli o menšinu, ale většinu. Počet Němců zde však určoval vyhánění zejména co do počtu, k většímu stupni vyhocení situace nedošlo. Na základě tohoto případu lze říci, že počet německého obyvatelstva nemusel být rozhodujícím aspektem charakteru vyhánění.

Dalším hlediskem byla podoba okupační politiky, jež pro Čechy představovala hlavní důvod, proč už Němce ve svém městě nechtěli. Vyhánění Němců ovlivňovala i pořádková situace ve městech, která byla pod vedením nově ustavených správ. V Liberci se poměrně dlouhou dobu nedařilo bezpečnostní a pořádkové složky dostat pod kontrolu a je známo několik případů krutého zacházení s Němci. Politická správa v některých městech Československa však přihlížela daleko horšímu zacházení s Němci, než tomu bylo v Liberci. Z tohoto důvodu si nyní představíme vyhnání Němců z měst, která nebyla součástí Sudet - Brna a Olomouce - a budeme je porovnávat s Libercem.

6. 1. *Osvobození Brna a vyhnání Němců*⁶⁵

Brno bylo osvobozeno 26. dubna 1945 vojsky 2. ukrajinského frontu. Prvních několik dní po osvobození jako kdyby se na Němce v Brně pozapomnělo. Češi oslavovali vítězství a k žádnému velkému pogromu na Němce v prvních poválečných dnech nedošlo.

Když se však dnes hovoří o konci války v Brně a následném vyhnání Němců, zřídka kdy bývá nezmíněn tzv. „brněnský pochod smrti“ z konce května 1945. Toto vyvedení Němců z Brna bývá kvůli krutému zacházení a velice špatným hygienickým podmínkám v pohořelickém táboře, kam pochod směřoval, mnohými autory považováno za největší národnostní zločin spáchaný na německém obyvatelstvu v Československu po druhé světové válce. Na základě petice z 29. května 1945 rozhodla rada Zemského národního výboru pro Brno velmi rychle o vysídlení německých obyvatel z města. To se týkalo především žen, dětí a starých lidí, neboť mladí muži museli pomáhat při odklizení následků války. Některé zdroje

⁶⁵ Pokud není uvedeno jinak, vychází tato kapitola z knihy Vojtěcha Žampacha, *Vysídlení německého obyvatelstva z Brna ve dnech 30. a 31. května 1945 a nouzový tábor v Pohořelicích 1. 6. - 7. 7. 1945* (Brno: Šimon Ryšavý NAKLADATELSTVÍ, 2014).

předkládají, že brněnský pochod trval až deset dní⁶⁶ a že počet vyhnaných Němců během něj se přibližuje 50 000⁶⁷. Tyto údaje však nejsou prokázané, reálnější odhady hovoří o 20 000 lidech vyhnaných za dva dny. Číslo padesáti tisíc vyhnaných během dvou dnů by navíc pro představu odpovídalo počtu Němců vyhnaných z Liberce v celém období tzv. divokého odsunu. Tak jako v každém poválečném městě Československa je však přesný počet vyhnaných velmi těžké stanovit. Brněnský pochod je nicméně symbolem pomsty českých lidí na německých okupantech a představuje jednu z nejsmutnějších kapitol brněnské historie.

Je bezesporu zajímavé, že největší akce namířená proti německému obyvatelstvu se v Brně odehrála více než měsíc od jeho osvobození, tedy 30. a 31. května. Oproti tomu, Liberec byl osvobozen 9. května a hněv lidí se obrátil takřka okamžitě proti říšským Němcům, kteří museli do 48 hodin opustit své domovy. Navíc útoky namířené proti Němcům jsou v Liberci známy již od prvních poválečných dnů a častěji je měli na svědomí příslušníci sovětské armády než liberečtí Češi. V Brně ale „pochod smrti“ iniciovali občané svoji peticí a posvětili ho političtí představitelé města.

Je velmi těžké stanovit míru odpovědnosti za smrt takřka 1700⁶⁸ lidí během pochodu z Brna do Pohořelic a dalších, jež zemřeli v samotném táboře nebo na pokračování pochodu do Rakouska. Pravdou ale zůstává, že vyvedení Němců z Brna nebylo projednáváno na mezinárodní úrovni a ani nebylo zevrubněji prodiskutováno s představiteli Rudé armády.⁶⁹

6. 2. Osvobození Olomouce a vyhnání Němců⁷⁰

Olomouc byla Němci považována za starodávné německé město stejně tak jako Liberec. Nacisté zde od začátku války připravovali plány na její germanizaci, přesto se stala významným centrem protinacistického odboje v době okupace. Největší odbojovou organizací zde byla Obrana národa, která působila po celé východní Moravě.

⁶⁶ Toto tvrzení se nezakládá na pravdě. Samotný Brněnský pochod trval dva dny.

⁶⁷ V Brně před koncem války žilo na 58 000 tisíc Němců a asi 60% z nich ho ještě před osvobozením opustilo. Po válce čítala tedy brněnská německá minorita cca 25 tisíc osob. Proto je číslo 50 000 vyhnaných během brněnského pochodu smrti značně zavádějící.

⁶⁸ Údaje o počtu obětí se rovněž značně rozcházejí. Číslo 1700 je převzato, jednak z knihy Vojtěch Žampacha, *Vysídlení německého obyvatelstva z Brna ve dnech 30. a 31. května 1945 a nouzový tábor v Pohořelicích 1. 6. - 7. 7. 1945* (Brno: Šimon Ryšavý NAKLADATELSTVÍ, 2014), jednak z oficiálních internetových stránek města Pohořelice (dostupné z: <http://www.pohorelice.cz/pametihodnosti-pohorelic>, staženo 23. 4. 2015).

⁶⁹ Adrian von Arburg, *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva, květen až září 1945* (v časopise Soudobé dějiny, XII / 3-4, 2005), s. 531-532. Elektronický zdroj (dostupné z http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_3_4_2005.pdf, staženo 11. 3. 2015).

⁷⁰ Tato kapitola vychází z publikace Martina Hájka, *Odsun Němců z Olomouce* (Vrahovice: vlastní autorův náklad, 2013).

Vzhledem ke strategické poloze Olomouce se koncem dubna 1945 okolo města soustředilo velké množství německých a sovětských vojsk. Boje o město začaly 30. dubna. Den poté vypuklo povstání v Přerově, které bylo nacisty velmi brutálně potlačeno a tato událost může být považována za jednu z příčin vyhocené nenávisti k Němcům bezprostředně po skončení války. Olomouc byla postupně osvobozována vojsky sovětské armády teprve od 8. května a boje o město byly oproti Liberci velmi tvrdé; padlo jim za obětí na 200 Čechů.⁷¹ Ve městě byly zničeny významné památky a také dopravní a železniční mosty. V akutních otázkách obnovy zničeného města docházelo mezi nově zvolenými politickými stranami často k rozporům, nicméně v otázce postupu proti německé menšině panoval napříč politickým i občanským spektrem jasný konsenzus a k rozepřím nedocházelo ani během jeho naplnění. V tomto bodě můžeme rovněž pozorovat odlišnost od Liberce, kde postup proti Němcům nebyl zdaleka tak často proveden do důsledků. To však může být dáno tím, že Liberec byl mnohem více „německý“ než Olomouc⁷² a tudíž kontakty Němců často přesahovaly pravomoci tehdejších nově zvolených politiků.

Zřejmě k jedinému doloženému vyhánění Němců z Olomouce došlo na konci srpna 1945. Tehdy bylo odsunuto až 1000 Němců a v téže době také začalo přesídlování obyvatel do internačních táborů, zejména pak do tábora Nové Hodolany, jenž patřil k největším v tehdejší Československu. Žádné další násilné excesy nejsou po válce v Olomouci známy, doloženy jsou pouze násilnosti uvnitř internačních táborů. V tomto ohledu byla situace podobná té v Liberci. Olomouc zřejmě měla mnoho problémů s obnovou města a s Němci se chtěla vypořádat důkladně, avšak nenásilně.

⁷¹ Počet padlých Němců není znám.

⁷² V Olomouci žilo v roce 1944 cca 20 tisíc Němců z celkového počtu 74 tisíc obyvatel.

7. Závěr

Dějiny Liberce byly od nepaměti spoluvytvářeny Čechy a Němci. Staletí společného soužití bohužel vyvrcholila okupací Německou říší, rozbitím Československa a po válce nuceným odsunem Němců ze země. Vzhledem k početné německé menšině v Liberci proto není s podivem, že se právě toto město stalo centrem německého nacionalismu a svoji úlohu si udržel v podstatě až do konce druhé světové války. Německé nacionalistické požadavky v Liberci se postupně stupňovaly a společně s neochotou české strany jim naslouchat, vyústily v silnou národnostní nesnášenlivost, která neměla ve městě obdoby. Když pak Liberec nastoupil cestu jedné z nejsmutnějších kapitol ve své historii a stal se součástí německého okupovaného území, bylo jen těžké uvěřit, že by zde spolu ještě někdy mohli Češi a Němci žít v poklidu. Hrůzy z války a okupace německými vojsky zanechaly ve většině českých Liberečanů nenávist a neochotu naslouchat všemu německému. Poválečná situace navíc nebyla pouhým výsledkem okupace, ale více jak století trvajících vývoje charakterizovaného německým útlakem.

Před osvobozením žilo v Liberci 80% německých obyvatel, což silně určovalo charakter osvobození. Pro německé město nešlo o vítězství, ale o prohru a všudypřítomný strach ze sovětské armády způsobil, že Liberec byl najednou liduprázdný a oslavy konce války se takřka nekonaly. Osvobození se v Liberci neobešlo bez násilí na Němcích, nicméně ho nepáchali ani tak běžní obyvatelé, jako příslušníci sovětské armády a také revolučních gard. Jejich motivy se v podstatě shodovaly. Jak sovětská vojska, tak revoluční gardy byly hnány touhou po odplatě za německá válečná přikojí a jejich hněv se ve městě často obracel i proti nevinným lidem. Otázku, kdo z nich měl v průběhu osvobození na svědomí více zločinů, není možné dnes s jistotou zodpovědět. Historik Adrian von Arburg se sice přiklání k verzi, že ve většině případů útoků na německé obyvatelstvo v severočeském pohraničí, byla na vině sovětská vojska, nicméně žádná oficiální čísla nejsou známa.

Po válce panovalo přesvědčení, že aby Liberec mohl začít znovu vzkvétat, je z něj potřeba vystěhovat ty, kteří za vše špatné nesli vinu. Během vyhánění muselo město opustit více než 50 tisíc Němců. Podle sčítání lidu, které proběhlo v Německé říši dne 17. května 1939, žilo v okrese Liberec 64 020⁷³ obyvatel a je pravděpodobné, že tento počet během

⁷³ Verwaltungsgeschichte.de (dostupné z: http://www.verwaltungsgeschichte.de/sud_reichenberg.html, staženo 26. 4. 2015).

války příliš nenarůstal. Na těchto číslech je alespoň přibližně zřejmé, k jaké dramatické změně počtu obyvatel došlo od května do podzimu 1945.

Na příkladu tří měst tehdejšího Československa uvádí tato práce několik činitelů, jež ovlivnily charakter vyhánění. Jedná se pochopitelně o Liberec a dále o Brno a Olomouc. Brno ani Olomouc nebyly během okupace součástí sudetského území a ani v jednom z těchto měst se nenacházel tak velký počet Němců na konci války jako v Liberci. Proto je s podivem, že Liberec není známý žádnými velkými masakry, jako na příklad Brno. Počet Němců ve městech nebyl vždy, jak je vidno, rozhodující pro charakter vyhánění. Důležitější byly nově ustavené městské správy, na jejichž vrub padalo nelidské zacházení s německými obyvateli, neboť to většinou byly ony, které vydávaly souhlas s tou či onou odsunovou akcí.

Vzhledem ke společné česko-německé historii Liberce, jež byla utvářena již dlouhou dobu před druhou světovou válkou, lze říci, že se zde tyto národnosti naučily žít pohromadě. Válka a nacismus samozřejmě zasadily ránu tomuto soužití, nicméně se zde přesto nacházely rodinné vazby, přátelství i korektní obchodní vztahy mezi Čechy a Němci. S ohledem na tuto osobní rovinu, pak odsun Němců zajisté představoval smutnou kapitolu v životech obou národností v Liberci. Takoví Češi neměli žádný důvod spolupodílet se na ponižování Němců, či dokonce na nich páchat násilí. Navíc významná (kulturně a politicky) česká menšina, která ve městě žila, měla po konci války na starosti především rychlou obnovu Liberce.

Posledním aspektem, který dle autorky přispěl k poklidnému vypořádání se s Němci v Liberci po druhé světové válce, byla národnost většiny obětí nacistického teroru. Vzhledem k výrazné převaze německého obyvatelstva v Liberci, byli oběťmi nacistických zločinů zejména Němci, ať už šlo o německé Židy, či příslušníky jiných politických stran než SdP.

Život Liberečanů se po vyhnání Němců značně změnil, neboť odešla velká část populace a najednou na řadě míst chyběli pracovníci. Z tohoto důvodu byli někteří Němci, kterým nebyla prokázána aktivní spolupráce s národním socialismem, ponecháni na svých místech, aby mohla správa města nadále bez problémů fungovat. Ve městě se po nich také nacházelo velké množství opuštěných domů. Dříve než byli odsunuti do jedné z okupačních zón Německa, byli většinou internováni v táboře Na Výstavišti nebo ve Stráži nad Nisou, kde byli využíváni i jako pracovní síla na úklid trosk.

Smutným faktem zůstává, že když už dnes někdo vůbec mluví o německé historii Liberce, zmíní pouze hrůzy války a okupace. Lidé mají často tendenci mluvit spíše o tom negativním, nicméně Liberec byl značně německé město již několik století před válkou a za tu

dobu spolu Češi a Němci vytvořili významné a prosperující město. Po Němcích máme v Liberci dodnes řadu krásných staveb a domů. Tato práce představila důležité mezníky v česko-německých dějinách města, které dle mého názoru neměly vždy jen negativní charakter.

Je tomu sedmdesát let od konce války, avšak stále ve městě můžeme narazit na nepřátelské nálady vůči Němcům. Tyto antipatie již bohužel nemůžou změnit nic z toho, co se stalo, ale ani nás neposunou vpřed. Snad tato slova poskytnou čtenářům alespoň malý důvod k zamyšlení.

Summary

The history of Liberec had been formed by the Czechs and Germans. Centuries of coexistence unfortunately culminated in the occupation of the German Reich, crushing of Czechoslovakia and in the forced expulsion of Germans from the country after the war. The horrors and injustice of the war and occupation left most of Liberec inhabitants hatred and unwillingness to listen to anything German. About 80% of the German population lived in Liberec before liberation. This aspect strongly determined the character of liberation. The violence against Germans was mostly committing not by common people, but more by members of the Soviet army and the Revolutionary Guards. Their motifs were essentially same. The question of who was responsible for more crimes, it is not today possible to answer with certainty.

During the expulsions had to leave the city for more than 50 thousand Germans. It was a dramatic change in population, which occurred from May until the autumn of 1945, because in the district of Liberec lived about 64 thousand of inhabitants. On the example of the three cities of the former Czechoslovakia, this work presents several factors that influenced the character of the expulsions. It was apparent, that the number of Germans in the cities is not always the most important character for expulsion. More important were the newly established municipal administrations.

We can say that the Czechs and Germans have learned to live together in Liberec during the centuries. War and Nazism marked this partnership, however there were still housed family ties, friendship and fair trade relations between Czechs and Germans. These people were not responsible for the violence on the Germans. The last aspect of relatively peaceful expulsion was the nationality of most of the victims of Nazi terror. Because of the predominance of the German population in Liberec, especially the Germans were the victims of Nazi crimes were.

Life of Liberec after the expulsion of the Germans changed considerably, because much of the population left, and suddenly many workers were missing. Before the Germans were relegated to one of the occupation zones in Germany, they were mostly interned in camps. The Liberec was more a German city for several centuries before the war and during that time the Czechs and Germans have created an important and prosperous city. The result of post-war situation was not merely the result of the occupation, but over centuries of development characterized by the German oppression.

Seznam pramenů a literatury

Prameny:

Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji

Dekrety prezidenta republiky Edvarda Beneše

Dobový tisk:

Stráž severu, 9/1945

Stráž severu, 26/1945

Literatura:

BITTNEROVÁ Magdaléna, *Odsun Němců z Liberecka a situace Němců na Liberecku ve stínu odsunu* (Liberec: Gymnázium a SPgŠ Jeronýmova, 2000), 188 s.

BRABETZ Hans, *Jeschken- Iser Jahrbuch* (Nürnberg: Preußler Verlag, 1995), 144 s.

FAJMON Hynek, HLOUŠKOVÁ Kateřina, eds., *Konec soužití Čechů a Němců v Československu* (Brno: centrum pro studium demokratické kultury, 2005), 155 s.

HÁJEK MARTIN, *Odsun Němců z Olomouce* (Vrahovice: vlastní autorův náklad, 2013), 152 s.

HEJTMÁNEK Antonín et al., eds., *Liberecko ve stínu nacismu* (Liberec: Severografia, 1988), 87 s.

HROCH Miroslav, *Národy nejsou dílem náhody* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2009), 315 s.

KARPAŠ Roman et al., eds., *Kniha o Liberci* (Liberec: Dialog, 2004), 704 s.

KLEINING Gerd, WEIKERT Josef, *Sudetští Němci-etnická čistka, vyhnání* (Opava: Open Education & Sciences, 1999), 23.

KOČOVÁ Kateřina, „Mimořádný lidový soud v Liberci a firma Johann Liebig a Comp“, *Fontes Nissae- Prameny Nisy- Regionální historický sborník* (Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005), s. 131-174.

KOSCHMAL Walter, NEKULA Marek, eds., *Češi a Němci. Dějiny – kultura - politika* (Praha-Litomyšl: Paseka, 2001), 480 s.

KURAL Václav et. al., *Studie o sudetoněmecké otázce* (Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996), 231 s.

LOZOVIUKOVÁ Kateřina, „Němci v Liberci po druhé světové válce“, *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Matice moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), s. 114-151.

MAKRLÍK Václav, *Češi a Němci* (Praha: Vydavatelství IDEÁL, 2009), 410 s.

SCHEYBAL Josef V., SCHEYBALOVÁ Jana, eds., *Lidová kultura severních Čech* (Liberec: Nakladatelství RK, 2006), 104 s.

SCHROLL-SCHNEIDER Sarah et al., *Sudetské příběhy* (Praha: Antikomplex, 2010), 382 s.

SLÁDEK Milan, *Němci v Čechách* (Praha: Pragma, 2002), 205 s.

STANĚK Tomáš, *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování* (Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2005), 366 s.

von ARBURG Adrian et. al., eds., *Německy hovořící obyvatelstvo v Československu po roce 1945* (Brno: Matice moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2010), 507 s.

von ARBURG Adrian, STANĚK Tomáš, eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951, Dokumenty z českých archivů. Díl 1.* (Středokluky: Zdeněk Husa, 2010), 373 s.

von ARBURG Adrian, STANĚK Tomáš, eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951, Dokumenty z českých archivů. Díl 2.* (Středokluky: Zdeněk Husa, 2010), 329 s.

ŽAMPACH Vojtěch, *Vysídlení německého obyvatelstva z Brna ve dnech 30. a 31. května 1945 a nouzový tábor v Pohořelicích 1. 6- 7. 7. 1945* (Brno: Šimon Ryšavý NAKLADATELSTVÍ, 2014), 109 s.

Internetové zdroje:

Adrian von Arburg, *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva, květen až září 1945.* Uveřejněno v: časopis Soudobé dějiny, XII / 3-4, 2005: http://www.usd.cas.cz/archiv_SD/sd_3_4_2005.pdf. (Staženo 11. 3. 2015).

Oficiální stránky města Liberec: <http://www.liberec.cz/cz/mesto-samosprava/projekty-mesta/ostatni-projekty/zahrada-libereckych-vzpominek/liberecka-historie-kostce.html>. (Staženo 25. 8. 2014).

Rozhovor Českého rozhlasu s libereckým historikem a pedagogem Zdeňkem Brunclíkem: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/9-kvetna-1945-vyvesovali-nemci-v-liberci-bile-prapory>. (Staženo 18. 12. 2014).

Verwaltungsgeschichte.de: http://www.verwaltungsgeschichte.de/sud_reichenberg.htm. (Staženo 26. 4. 2015).